

III. Актуальні питання розвитку галузей судового та процесуального права

СИСТЕМА СУДОВОГО ПРАВА

Л. МОСКВИЧ

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри організації судових
та правоохоронних органів
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Ідея виокремлення судового права не є новою для юриспруденції. Однак на певних історичних періодах розвитку юридичної науки завжди траплялись як прибічники, так і опоненти цієї ідеї. Головним недоліком попередніх спроб виокремлення судового права, на нашу думку, було намагання акцентувати увагу на специфіці органу судової влади — суді, та особливості функції судової влади [1]. Такий аргумент надавав опонентам можливість скептично вказувати на подальші кроки — виокремлення поліцейського, прокурорського, адвокатського тощо права. Зосередження саме на суб'єктові реалізації хоч і специфічних правовідносин сприяло б необмеженому «розмиванню» системи права.

Основною ознакою галузі права, як відомо, є специфічність регульованих нею суспільних відносин. Як зазначають відомі вітчизняні процесуалісти О. Шило та Л. Лобойко, судовий захист є різновидом державного захисту прав і свобод людини, який, відповідно до вимог ст. 3 Конституції України, зобов'язані здійснювати всі органи державної влади. Втім, посідаючи особливе місце в механізмі правозахисту, суд є

єдиним органом держави, юрисдикція якого поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Це пояснюється винятковістю судової влади, її можливістю здійснювати судовий захист засобами й у порядку, що забезпечують реалізацію принципу верховенства права при вирішенні правових спорів, виконання державою обов'язку захисту прав і свобод людини, які суд змушує поважати й всі інші державні органи.

Діючи від імені держави, суд одночасно уповноважений давати правову оцінку діям та рішенням будь-яких осіб, у тому числі й представників самої державної влади, а при наявності законних підстав — покладати на державу відповідальність за порушення прав людини. Саме в цьому полягає основна відмінність судового захисту від інших видів державного захисту, оскільки до виключної компетенції суду належить право прийняти рішення про відповідальність держави за незаконні дії та рішення її представників [2].

На нашу думку, при визначенні предмета судового права акцент має робитися саме на специфіці правовідносин, що виникають у процесі реаліза-

ції права на судовий захист. Частина 1 ст. 55 Конституції України містить положення, відповідно до якого права і свободи людини та громадянина захищаються судом. Реалізація цього права забезпечується державою в межах її конкретної функції — правосуддя. Отже, судове право має бути віднесено до системи публічного права.

Конституційна реформа 2016 р. створила додаткові аргументи на користь справедливості виокремлення судового права як самостійної галузі, а саме: на рівні Основного Закону визначено систему суб'єктів, які належать до різних гілок влади, мають різну правову природу, функції та завдання, але виконують спільну місію — забезпечують умови для реалізації конституційного права на судовий захист.

Сьогодні ми можемо говорити про взаємодію трьох суб'єктів, які вступають у правовідносини з реалізацією права на судовий захист: 1) держава як суб'єкт, який формує правові засади для реалізації права на судовий захист, визначає систему органів правосуддя, виступає гарантом належного забезпечення їх діяльності, забезпечує примусове виконання судового рішення, а також у передбачених законом випадках може виступати учасником судового провадження; 2) органи, що забезпечують виконання функції правосуддя — суд, прокуратура та адвокатура. Незважаючи на різні завдання та функції цих органів, сумарний результат їх дії спрямований на досягнення спільної мети — захист права в особливому режимі — судовому; 3) суспільство як суб'єкт запиту щодо надання публічної послуги — судового захисту [3].

Така «тріада» обумовлює різноплановість суспільних відносин, які можуть виникати при їх взаємодії. Можна виокремити матеріальні правовідносини, що виникають у зв'язку з формуванням належних організаційних умов функціонування органів правосуддя, регулюються нормами мате-

ріального права, які визначають статусні основи судоустрою, прокуратури та адвокатури, а також процесуальні правовідносини, що виникають під час реалізації судової процедури. І, нарешті, управлінські правовідносини, які можуть мати як внутрішній, так і зовнішній характер. Перші виникають і розвиваються всередині системи і спрямовані на забезпечення цілісності, стабільності функціонування системи органів, що забезпечують реалізацію функції правосуддя. Зовнішні управлінські відносини виникають у процесі реалізації державно-владних повноважень у зв'язку з унормуванням суспільних відносин, які порушили правовий режим, або які взагалі не врегульовані правом. При цьому управлінський вплив на суспільні відносини стосується не лише тих, які перебувають у стані і правового конфлікту, і які стали предметом судового розгляду. Акти правотворчості суду є джерелом права, а отже, можуть бути використані всіма правозастосовувачами незалежно від того, чи ухвалене судове рішення саме по його справі. Тим самим управлінський вплив суду деперсоніфікується, а вплив суду на суспільні відносини стає більш глобальним [4].

Різноманітність правовідносин, багатоаспектність предмета правового регулювання обумовлює і різноманітність методів правового регулювання судового права. Слід зазначити, що для правовідносин, які виникають у зв'язку з реалізацією права на судовий захист, характерним є комбінування різних методів — імперативного, диспозитивного, змагального (в процедурах судочинства), методу координації (в організаційно-управлінських відносинах) тощо. Це свідчить про належність судового права до комплексних галузей права.

Наступною важливою складовою системи судового права, як і будь-якої системи права, є наявність системи правових інститутів, які являють собою

відносно відокремлену групу юридичних норм, що регулюють якісно однорідні суспільні відносини всередині певної галузі права або мають характер міжгалузевих. У цьому аспекті поділяємо думку А. Гуськової, яка визначає право на судовий захист таким, що має комплексний міжгалузевий характер, а сам судовий захист — комплексним міжгалузевим інститутом, тобто сукупністю взаємопов'язаних юридичних норм (інститутів), які містяться у різних галузях права, що регулюють однорідну групу суспільних відносин [5]. Незважаючи на різноплановість матеріальних і процесуальних норм, які регулюють статутні й процедурні основи організації та функціонування органів, що забезпечують реалізацію права на судовий захист, слід відзначити їх взаємовплив і взаємозалежність. Наприклад, інститут оскарження судового рішення передбачає взаємодію форми — інстанційність як організаційний принцип побудови судової системи — та змісту — процедура апеляційного та касаційного перегляду судового рішення. Інститут права на належний суд передбачає форму — організаційний принцип територіальності та спеціалізації у побудові судової системи — та зміст — територіальну та предметну підсудність справи. І таких прикладів міжгалузевості правових інститутів у системі судового права можна навести безліч.

Отже, взаємовплив форми та змісту суспільних відносин, що виникають при реалізації права на судовий захист, обумовлює цілісність і єдність судового права як комплексної галузі права.

Характеристика судового захисту як міжгалузевого інституту стала підставою для наукових пропозицій щодо уніфікації галузевого законодавства, що регулює судовий захист. Єдина мета судового захисту, за визначенням В. Лазаревої, диктує єдність правових засобів і способів захисту прав та свобод особи незалежно від форми судочинства.

Науковець вважає, що навряд чи має розумне виправдання існування різних строків оскарження судових рішень, прийняте в кримінальному і цивільному процесах, відмінностей в обсязі наданих для захисту порушеного права процесуальних можливостей і процедурі надання учаснику процесу певного статусу тощо [6].

І. Михайловський, дослідивши спільні й відмінні риси кримінального та цивільного процесів, знайшов спільне, зокрема, у їх предметі й основних питаннях, незначні і непринципові розбіжності між ними. Внаслідок цього дійшов висновку, що вони мають утворювати єдину науку — судове право, а особливості окремих видів судочинства мають становити лише її спеціальні питання [7]. В. Рязановський у своєму дослідженні основних елементів процесу зробив висновок, що збігаються не лише завдання та цілі процесуальної діяльності, а й юридична природа (конструкція) процесу, основні принципи судоустрою та судочинства [8]. І як констатує вже наш сучасник — Д. Луспеник: «Сучасні вимоги щодо розвитку процесуального законодавства, крім ефективності судочинства, ґрунтуються також на диференціації судочинства на види, уніфікації дефініцій, правових інститутів у різних процесуальних актах та зближенні судових процедур» [9].

Дійсно, завдання суду в будь-якому процесі — встановити право, і за необхідності — захистити його, здійснити чи поновити. І хоча зазначене право може бути різне: суб'єктивне цивільне право, суб'єктивне публічне право чи право держави на покарання (за В. Рязановським), але юридична конструкція процесу є однаковою: безсторонній суд-арбітр, який спостерігає за змаганням двох сторін у відстоюванні власної позиції шляхом надання доказів [10].

Підтримуючи цю наукову позицію, О. Шило та Л. Лобойко виокремили

низку особливостей реалізації права на судовий захист, які є загальними для всіх видів публічного юридичного процесу, зокрема:

- реалізація права на судовий захист являє собою процес, який складається з окремих етапів логічної послідовності;

- реалізація права на судовий захист потребує правозастосовної діяльності суду, яка, як правило, не завершує правореалізаційний процес, а є лише його етапом, оскільки завершується він виконанням рішення суду. Такий висновок впливає з аналізу прецедентної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який розглядає виконання рішення суду як частину судового розгляду за змістом ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція);

- право на судовий захист завжди реалізується у певних процедурах, які регулюють як підстави звернення за захистом до суду, так і порядок здійснення самого правореалізаційного процесу;

- реалізація права на судовий захист здійснюється різними процесуальними засобами, оскільки його зміст включає низку прав-елементів, кожне з яких має власні особливості правової регламентації. Проте це не виключає застосування у різних процесуальних галузях однакових засобів реалізації цього права;

- право на судовий захист реалізується у формі правовідносин, зміст яких полягає в реальній поведінці їх суб'єктів.

Водночас універсальність природи права на судовий захист не виключає специфіки його реалізації в тому чи іншому виді судочинства [2].

Ми поділяємо точку зору Д. Луспеніка, що судочинство – це комплексна система інститутів, стадій та проваджень, що разом визначає певний уніфікований стандарт правосуддя [9].

Однак визнання судового права як комплексної галузі права жодним чином не заперечує (і навіть не посягає на це) права на існування процесуальних галузей права. Уніфікований стандарт правосуддя лише вимагає зменшення відмінностей у змісті правових норм, що регламентують процесуальні правовідносини. Вимагати (або наповняти) на уніфікації процесуальної форми у всіх справах неможливо і не відповідає сучасним реаліям судочинства. Встановлюючи диференціацію судових проваджень, законодавець передбачає обумовлені відповідним провадженням особливості в розгляді тих чи інших справ. Але є сенс саме в уніфікації стандартів правосуддя – засад судочинства, стадій, їх черговості, порядку звернення до виконання судових рішень, процедури оскарження тощо. Підставою для такого висновку є і спільність об'єкта судового захисту, що реалізується у різних видах судочинства, – ним виступають права, свободи і законні інтереси особи (фізичної та юридичної), інтереси держави та суспільства.

Ще один аргумент, на який хотілося б звернути увагу і який є додатковим на користь виокремлення судового права, – це природа та юридична сила судових рішень. Сьогодні не лише рішення ЄСПЛ або Конституційного Суду визнаються джерелами права, а й рішення Верховного Суду, правові висновки якого є обов'язковими у правозастосовній практиці не лише судів, а й інших правозастосовувачів. Рівень розвитку юридичної науки та практики дає змогу визнавати повноваження судів тлумачити закон, формулювати правові основи регулювання правовідносин, які не врегульовані законом, встановлювати більш відповідний вимогам сучасності зміст правової норми, навіть шляхом зміни змісту правової норми (або встановлення такого, що законодавець ніколи не закладав при прийнятті нормативно-правових

актів). У західній літературі для позначення таких повноважень судів, як зазначає С. Шевчук, використовується спеціальний термін — суддівське право — і вживається як право, встановлене у судовому прецеденті чи у судовому рішенні, або як право, що походить із судового рішення на відміну від нормативно-правових актів чи адміністративної практики [11, 9–10].

Отже, підбиваючи підсумок, зазначимо, що юридична наука та практика не стоять на місці. Виникнення і розвиток нових суспільно-правових відносин створює передумови для виникнення нових галузей права, ревізії системи сучасного права. На нашу думку, сьогодні є всі передумови для відок-

ремлення судового права як комплексної галузі права, предметом якої є правове регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації права на судовий захист, а отже, воно поєднує декілька специфічних (можна навіть сказати — унікальних) правовідносин. Специфічність таких відносин передбачає взаємовплив норм матеріального права, що визначають статутні положення щодо судоустрою та статусу носіїв судової влади, організації прокуратурської та адвокатської діяльності, а також норм процесуального права, які визначають загальні засади судового процесу як механізму реалізації права на судовий захист.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Прилуцький С. Судове право як концептуальна основа судової влади України // Право України. — 2015. — № 1.
2. Лобойко Л., Шило О. Концепція судового права у контексті судового захисту прав і свобод // Право України. — 2015. — № 1.
3. Москвич Л. М. Суб'єкти судового права // Актуальні проблеми судового права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. І. Є. Марочкина / редкол.: Л. М. Москвич (голова) та ін. — Х., 2015. — 440 с.
4. Москвич Л. Судове право: крок від теорії до галузі права // Право України. — 2015. — № 1.
5. Гуськова А. П., Муратова Н. Г. Судебное право: история и современность судебной власти в сфере уголовного судопроизводства : моногр. — М., 2005. — 176 с.
6. Лазарева В. А. Теория и практика судебной защиты в уголовном процессе. — Самара, 2000. — 232 с.
7. Михайловский И. В. Судебное право как самостоятельная юридическая наука // Право. — 1908. — № 32. — С. 1733–1741.
8. Рязановский В. А. Единство процесса. — М., 1996. — 75 с.
9. Лусеник Д. Уніфікація та гармонізація норм цивільного, господарського та адміністративного судочинства: проблемні питання // Судова реформа: стан та напрями розвитку : матеріали IV Судово-правового форуму. — К., 2016. — 290 с.
10. Москвич Л. М. Судове право як комплексна галузь права // Актуальні проблеми судового права : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. І. Є. Марочкина : у 2 т. — Х., 2017. — Т. 1. — 258 с.
11. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. — К., 2007.

REFERENCES

1. Prylutskyi S. Sudove pravo iak kontseptualna osnova sudovoi vlady Ukrainy [Judicial law as conceptual basis of judicial authority of Ukraine], *Pravo Ukrainy*, 2015, no. 1.
2. Loboiko L., Shylo O. Kontseptsiiia sudovoho prava u konteksti sudovoho zakhystu prav i svobod [The concept of a judicial law in the context of judicial protection of the rights and freedoms], *Pravo Ukrainy*, 2015, no. 1.
3. Moskvych L. M. Subiekty sudovoho prava [Subjects of a judicial law], *Aktualni problemy sudovoho prava*, Kharkiv, 2015, 440 p.
4. Moskvych L. Sudove pravo: krok vid teorii do haluzi prava [Judicial law: a step from the theory to area of the law], *Pravo Ukrainy*, 2015, no. 1.
5. Huskova A. P., Muratova N. H. Sudebnoe pravo: ystoriya y sovremennost sudebnoi vlasty v sfere uholovnoho sudoproizvodstva [Judicial law: history and the present of judicial authority in the sphere of criminal trial], Moscow, 2005, 176 p.
6. Lazareva V. A. Teoriya i praktika sudebnoy zashchity v ugolovnom protsesse [The theory and practice of judicial protection in criminal procedure], Samara, 2000, 232 p.

7. Mikhaylovskiy I. V. Sudebnoe pravo kak samostoyatel'naya yuridicheskaya nauka [Judicial law as independent jurisprudence], *Pravo*, 1908, no. 32, pp. 1733–1741.
8. Ryazanovskiy V. A. Edinstvo protsessa [Unity of process], Moscow, 1996, 75 p.
9. Luspenyk D. Unifikatsiia ta harmonizatsiia norm tsyvilnoho, hospodarskoho ta administratyvnoho sudochynstva: problemni pytannia [Unification and harmonization of norms of civil, economic and administrative legal proceedings: problematic issues], *Sudova reforma: stan ta napriamy rozvytku*, Kyiv, 2016, 290 p.
10. Moskvych L. M. Sudove pravo iak kompleksna haluz prava [Judicial law as complex branch of law], *Aktualni problemy sudovoho prava*, Kharkiv, 2017, vol. 1, 258 p.
11. Shevchuk S. V. Sudova pravotvorchist: svitovy dosvid i perspektyvy v Ukraini [Judicial law-making: international experience and prospects in Ukraine], Kyiv, 2007.

Москвич Л. Система судового права

Анотація. У статті наводяться аргументи на користь виділення окремої галузі права – судового права. На думку автора, при визначенні предмета судового права акцент має робитися саме на специфіці правовідносин, що виникають у процесі реалізації права на судовий захист. Аналізується специфіка взаємодії трьох суб'єктів, які вступають у правовідносини з реалізації права на судовий захист: держава, система органів правосуддя (суд, прокуратура, адвокатура), суспільство. Зазначається, що для правовідносин, які виникають у зв'язку з реалізацією права на судовий захист, характерним є комбінування різних методів – імперативного, диспозитивного, змагального (в процедурах судочинства), методу координації (в організаційно-управлінських відносинах) тощо. Робиться висновок про належність судового права до комплексних галузей права.

Ключові слова: суд, судове право, система судового права, предмет судового права, метод судового права.

Москвич Л. Система судебного права

Аннотация. В статье отстаивается позиция относительно выделения отдельной отрасли права – судебного права. По мнению автора, при определении предмета судебного права акцент должен делаться именно на специфику правоотношений, возникающих в процессе реализации права на судебную защиту. Анализируется специфика взаимодействия трех субъектов, вступающих в правоотношения по реализации права на судебную защиту: государство, система органов правосудия (суд, прокуратура, адвокатура), общество. Отмечается, что для правоотношений, возникающих в связи с реализацией права на судебную защиту, характерно комбинирование различных методов – императивного, диспозитивного, соревновательного (в процедурах судопроизводства), метода координации (в организационно-управленческих отношениях) и др. Делается вывод о принадлежности судебного права к комплексным отраслям права.

Ключевые слова: суд, судебное право, система судебного права, предмет судебного права, метод судебного права.

Moskvych L. System of the Judicial Law

Annotation. The article gives arguments in favor of singling out a separate branch of law – judicial law. In the author's opinion, when determining the subject of judicial law, the emphasis should be placed on the specifics of legal relations arising in the process of exercising the right to judicial protection. The specificity of interaction of three subjects entering into legal relations on the realization of the right to judicial protection is analyzed: the state, the system of the organs of justice (the court, the prosecutor's office, the bar), the society. It is noted that for legal relations arising in connection with the realization of the right to judicial protection, it is characteristic to combine various methods – imperative, dispositive, competitive (in judicial proceedings), the method of coordination (in organizational and management relations), etc. A conclusion is made about the ownership of the judicial law to complex branches of law.

Key words: court, the judiciary, system of the judicial law, subject of the judicial law, method of the judicial law.